

BRONISŁAWA KOPCZYŃSKA-JAWORSKA

Ośrodek Dokumentacji i Informacji

Etnograficznej PTL

Łódź

DOKUMENTACJA I INFORMACJA W NAUKACH ETNOLOGICZNYCH W POLSCE

Kilka uwag wstępnych

Informacja naukowa jest integralną częścią wszelkiej działalności naukowej, przy czym należy podkreślić, że zgodnie z dominującymi ustaleniami nomenklaturowymi pod pojęciem informacji naukowej rozumiem zarówno gromadzenie danych źródłowych, dokumentów naukowych, ich dokumentacyjne opracowywanie, jak również poszukiwanie i wyszukiwanie informacji oraz reprodukowanie i rozprowadzanie materiałów dokumentacyjnych (por.: Skalski, 1976, s. 81-86). Stąd też od paru lat z nazw instytucji służących dokumentacji i informacji w wielu przypadkach usunięto termin „dokumentacja” uznając, że mieści się on w szerszym pojęciu „informacji”. Na przykład zmieniono nazwę Ośrodka Dokumentacji i Informacji Naukowej Polskiej Akademii Nauk (ODIN PAN) na Ośrodek Informacji Naukowej (OIN PAN). W przypadku Ośrodka Dokumentacji i Informacji Etnograficznej Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego pozostaliśmy przy pierwotnej nazwie, utrzymywanej zresztą w wielu ośrodkach na Zachodzie.

Działalność dokumentacyjno-informacyjna, zmierzająca w pierwszym rzędzie do lepszego wykorzystania czasu pracownika nauki lub innego użytkownika danych, powinna być przystosowana do bieżących i perspektywicznych potrzeb dyscypliny. W tym celu należy ją programować i realizować w ścisłym powiązaniu z planowanymi zadaniami naukowymi i praktycznymi instytucji, której ma służyć. Jednocześnie powinna być dostosowana formą i metodą przekazywania informacji do zróżnicowanych i zdynamizowanych potrzeb określonych użytkowników (*Poradnik...*, 1977, s. 9-10).

Jednym z warunków realizacji powyższych celów jest usprawnienie obiegu informacji w granicach własnej dyscypliny oraz dyscyplin pokrewnych, zarówno w skali krajowej, jak i międzynarodowej. Wiąże się to z potrzebą usprawnienia systemów dokumentacji oraz wypracowania maksymalnie wydajnych systemów wyszukiwawczych.

Dane etnologiczne

Etnologia, podobnie jak inne nauki antropologiczne, wraz z historią i socjologią zajmuje się działalnością człowieka i tworzoną przez niego kulturą. Różnorodność źródeł udzielających wiadomości o człowieku jest nieograniczona i trudno je zamknąć w sztywne schematy. Jak powiedział M. Bloch „wszystko cokolwiek człowiek mówi lub pisze, wytwarza, czego się dotyka, może i powinno udzielać o nim wiadomości” (Bloch, 1962, s. 90). W odniesieniu do przeszłych działań człowieka poznajemy je po śladach, czyli znakach dostępnych dla naszych zmysłów, pozostawionych przez zjawiska dziś dla nas już nieuchwytnie (Kula, 1958, s. 46). Śladami tymi są dokumenty pisane czy pozostałości materialne, które wtedy, gdy zalegają pod powierzchnią ziemi i badane są za pomocą metody wykopaliskowej zwane są źródłami archeologicznymi. Analogicznie do sposobu wyodrębnienia źródła archeologicznego, na zasadzie metody badań możemy niekiedy w literaturze znaleźć uwagi o odrębnym „źródle etnograficznym”. W wypowiedziach tych zwraca się uwagę na to, że źródła etnograficzne pochodzące z badań terenowych są, jak to się niekiedy mówi w praktyce etnograficznej, „zbierane” w terenie czy, jak mówią specjaliści nauk społecznych, są to źródła „tworzone” przez badacza, czy też źródła przez niego „wywołane” (zapisy wywiadów, obserwacji zachowań czy opisy efektów twórczej działalności ludzi). Można je na podstawie ich „wywołania” przeciwstawić źródłom „zastanym”, dominującym w pracy historyka. Odmienność ta, na co ostatnio kładzie się duży nacisk w rozważaniach heurystycznych, jest jednak do pewnego stopnia pozorna, gdyż jakkolwiek źródła wywołane mogą nas w większym stopniu informować bezpośrednio o tym jak badani postrzegają czy jak oceniają pewne zjawiska i jak zamierzają się wobec nich zachować, to jednak selekcji informacji dokonuje zawsze badacz, inspirowany swymi doświadczeniami oraz swoistymi problemami dyscypliny, którą reprezentuje. Przedmiot nauki jest więc wytworem jej działalności (Baudouin de Courtenay, 1923, s. 26) oraz rezultatem dialogu badanego z badanym. Jakkolwiek materiały etnograficzne, pochodzące z badań terenowych, są niewątpliwie charakterystyczne dla etnologii, to jednak etnologia, zwłaszcza zajmująca się rozwojem pewnych dziedzin kultury, podobnie jak inne nauki zajmujące się historią kultury, korzysta ze wszystkich możliwych źródeł informujących o działalności człowieka. Źródłem, czy jak to lubi określać współczesna antropologia – tekstem kultury stają się dopiero w momencie ich ujawnienia. W języku dokumentacji naukowej noszą nazwę – dokumentów pierwotnych.

Dokumenty pierwotne (prymarne) i ich archiwizacja

Na dokumenty pierwotne, będące źródłem naukowych analiz etnograficznych, gromadzonych przez etnografów i znajdujących się w gestii naukowych instytucji etnologicznych, składają się więc zapisy obserwacji, zapisy lub nagrania wywiadów sporządzonych przez badaczy, jak też wypełniane przez

ankietera czy respondenta odpowiedzi na zbiory pytań zawartych w ankietach, nagrania tekstów folklorystycznych, muzyki i pieśni, bądź utrwalone na fotografii lub filmie wytwory i zachowania ludzkie. Szczególne miejsce w zespołach źródeł naukowych, wykorzystywanych w pracy badacza kultury, zajmują zbiory muzealne oraz powszechnie wykorzystywane w pracy naukowej – zbiory biblioteczne.

O ile kolekcje muzealne, między innymi ze względu na ich wymierną wartość materialną, doczekały się określonego sposobu przechowywania, a towarzysząca im dokumentacja sposobu archiwizowania, o tyle podstawowa baza źródłowa prac etnologicznych – zapisy wywiadów i obserwacji – stały się przedmiotem powszechnych działań dokumentalisty dopiero po II wojnie światowej. Do tego czasu materiały te, zbierane w czasie specjalnie kierowanych rozmów głównie z mieszkańcami wsi, czy zapisy obserwacji, pozostawały najczęściej w prywatnym notatniku badacza, niedostępne do czasu ich opublikowania. Co prawda, już przed wojną podnoszono potrzebę tworzenia archiwów ludoznawczych, podobnych do archiwów folklorystycznych, takich jakie miały Estonia czy Finlandia (Zawistowicz, 1933), to jednak dopiero zniszczenia wojenne oraz rozwój metodyki etnograficznych badań (por.: Kopczyńska-Jaworska, 1971, s. 205-215), jak również to, że wyniki badań terenowych organizowanych przez instytucje przestały być prywatną własnością badaczy spowodowały, iż w większości etnograficznych placówek badawczych powstały archiwa materiałów z badań. Niestety brak jest jednolitych, powszechnie obowiązujących zasad archiwizacji gromadzonej dokumentacji badawczej. Jedynie muzea obowiązuje podobna dokumentacja przedmiotów nabywanych do kolekcji (karta inwentarzowa), ale już karty nabycia każde muzeum ma odrębne. Podobnie nie ma znormalizowanej formy dokumentacji fotograficznej i rysunkowej, zarówno sporządzonej w terenie, jak i na miejscu, w muzeum. Część informacji zdobywanych w terenie, w czasie dokonywania zakupów czy w czasie uzupełniających badań, trafia na kartę inwentarzową przedmiotu muzealnego, część jest wykorzystywana przy urządzaniu wystaw. Tylko w nielicznych muzeach jest egzekwowany od pracowników obowiązek oddawania opracowanych notatek do archiwum materiałów opisowych. Lepsza jest sytuacja w katedrach etnologii, które posiadają na ogół archiwa wywiadów z badań, jednakże sposób ich inwentaryzowania jest różny, w wyniku czego liczba pozycji archiwalnych nie daje obrazu rzeczywistej wielkości poszczególnych zbiorów, jak również nie posiadają one jednolitego systemu wyszukiwawczego. Większość instytucji opracowuje własne systemy katalogowania, co powoduje, że użytkownik musi poświęcić nadmiernie dużo czasu przy korzystaniu ze zbioru na zapoznanie się i przyswojenie zasad, które w danej placówce naukowej są stosowane¹.

¹ Omówienie sposobów archiwizacji zbiorów zob.: Błaszczyk, Karpińska, Kopczyńska-Jaworska, Zakrzewska, 1979, s. 235-241.

Ta różnorodność, oraz rozproszenie i wielość placówek naukowych powoduje, że wzrasta znaczenie instytucji informujących o badaniach naukowych oraz gromadzących i przygotowujących dokumenty pochodne (Kopczyńska-Jaworska, Królikowska, 1971). W zależności od potrzeb określonych kategorii odbiorców organizowane są różne służby informacji i dobiera się właściwe formy i metody pracy. Jednakże przy całym ich zróżnicowaniu można je sprowadzić do trzech typowych czynności: gromadzenia, opracowywania i przekazywania (rozpowszechniania) informacji utrwalonych w dokumentach (por.: Dembowska, 1965, s. 30-31).

Powstanie Ośrodka Dokumentacji i Informacji Etnograficznej Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego

Ponieważ etnologia polska przez długie lata nie posiadała żadnej centralnej placówki dokumentacyjnej, w maju 1968 roku z inicjatywy prof. K. Zawistowicz-Adamskiej, na plenarnym posiedzeniu Zarządu Głównego PTL w Toruniu, podjęto uchwałę o powołaniu Ośrodka Dokumentacji i Informacji Etnograficznej jako agendy Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego (ODIE PTL). Ośrodek zlokalizowano w Łodzi przy Katedrze Etnografii (dziś Etnologii) Uniwersytetu Łódzkiego. Kierownictwo tej placówki powierzono prof. dr Kazimierze Zawistowicz-Adamskiej². Intencją inicjatorki było stworzenie bazy dokumentacyjnej dotyczącej działalności naukowej, popularyzatorskiej i kulturalno-oświatowej, związanej bezpośrednio lub pośrednio z zakresem etnografii (a więc o tematyce badań terenowych, centralnych i regionalnych publikacjach i wydawnictwach ciągłych; ewidencja badaczy i działaczy terenowych, prowincjonalnych zasobów muzealnych; informacja o kolekcjach specjalnych: wystawach, izbach twórczych, małych skansenach, punktach muzealnych, zasobach prowincjonalnych archiwów etnograficznych, reprezentacyjnych ośrodkach sztuki ludowej, zespołach regionalnych pieśni i tańca, o instytucjach i pracownikach naukowych w kraju i za granicą). Na podstawie tej bazy miałyby stać się możliwe udzielanie informacji dla potrzeb całego etnograficznego środowiska naukowego, jak również organizatorów prac kulturalno-oświatowych. Jak pisano w piśmie kierowanym do władz Polskiej Akademii Nauk dotującej działalność Towarzystwa: „wolno mniemać, że ośrodek dokumentacji i informacji etnograficznej zamierzony w ramach działalności statutowej Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego mógłby być przydatny przy organizowaniu centralnego archiwum przyszłego Instytutu Etnografii i Folklorystyki”. Jak wiemy do powstania takiego Instytutu pomimo wieloletnich starań nie doszło!

Ośrodek rozpoczął swą działalność w oparciu o dotację specjalną PAN już na jesieni 1968 roku. Dotację tę otrzymywał przez dwa lata, następnie, w latach

² Od połowy 1971 roku funkcję tę przejęła doc. dr hab. B. Kopczyńska-Jaworska.

1970-1979, jego działania zostały włączone do normalnej działalności statutowej Towarzystwa, tylko zaś niektóre prace Ośrodka w latach 1979-1989 finansował Komitet Nauk Etnologicznych PAN. Od momentu zaprzestania dotowania towarzystw naukowych przez Polską Akademię Nauk, czyli od 1982 roku, prace Ośrodka finansowane są przez Towarzystwo z funduszy zdobywanych z różnych źródeł oraz z grantów na badania celowe, przyznanych dwukrotnie przez Komitet Badań Naukowych.

Począwszy od momentu założenia, Ośrodek zaczął zatrudniać najpierw jedną osobę na pracach zleconych, a od 1970 roku dysponował już etatem, na którym pracowały jedna lub dwie osoby w wymiarze pół etatu oraz w zależności od możliwości finansowych zatrudniano także pewną liczbę osób na pracach zleconych (funkcja kierownika merytorycznego zawsze była pełniona społecznie). W pierwszym okresie działalności skład osobowy pracowników ulegał częstym zmianom³, zespół ustabilizował się dopiero w połowie lat 70. kiedy w Ośrodku podjęła pracę najpierw mgr G. Ewa Karpińska, następnie mgr Iwona Wiktor-Grzelakowska oraz mgr Maria Niewiadomska. Ta ostatnia pracuje w Ośrodku do chwili obecnej. We wrześniu 1986 roku, po zrobieniu doktoratu, przeszła do pracy na Uniwersytecie dr Ewa Karpińska, zaś w 1989 roku przestała pracować w Ośrodku mgr Iwona Grzelakowska; na jej miejsce została zatrudniona pracująca do dzisiaj mgr Jolanta Kolińska. Z pracowników Ośrodka przeszkolenie w zakresie dokumentacji na kursach INTE przeszły mgr Elżbieta Królikowska, mgr Iwona Grzelakowska i mgr Maria Niewiadomska. Ta ostatnia uczęszczała również, w latach 1982-1983, na podyplomowe studium dokumentacji na Uniwersytecie Warszawskim.

W listopadzie 1977 roku został utworzony przy Komitecie Nauk Etnologicznych PAN Zespół do spraw Dokumentacji Etnologicznej, którego czynnymi członkami stali się pracownicy Ośrodka⁴.

Dokumentacja ODIE PTL

Na bazę dokumentacyjną Ośrodka składają się przede wszystkim dokumenty pochodne (zwane też przetworzonymi), skierowujące tylko do dokumentów pierwotnych lub zawierające o nich rzeczową informację, opracowaną na podstawie dokumentów pierwotnych, jak również karty dokumentacyjne o charakterze karty informacyjnej, zwanej też niekiedy przez dokumentalistów kartą faktograficzną. Większość dokumentów znajdujących się w Ośrodku jest

³ W latach 1968-1976 w Ośrodku pracowały jako archiwistki: Zofia Piotrowska, Krystyna Selmowiczowa, Barbara Jaruga, zaś spośród etnografów Ośrodek zatrudniał kolejno: mgr Elżbietę Królikowską, mgr Elżbietę Putyńską i Teresę Kulesza-Zakrzewską. Płynność kadr była spowodowana między innymi tym, że Ośrodek był drugim miejscem pracy tych osób.

⁴ Sekretarzem zespołu została mgr Teresa Zakrzewska, a od roku 1984 mgr Maria Niewiadomska.

uporządkowana w formie różnego rodzaju kartotek oraz, począwszy od 1989 roku, częściowo w postaci baz danych komputerowych⁵.

Kartoteki faktograficzne Ośrodka zawierają dokumentację osobową, instytucjonalną oraz działalności folklorystycznej. Każda dokumentacja posiada odmiennego rodzaju karty informacyjne.

1. Na dokumentację osobową składają się następujące kartoteki:
 - a. kartoteka osobowa etnografów i osób pracujących w dziedzinie etnografii, w tym członków PTL,
 - b. kartoteka działaczy terenowych — miłośników etnografii,
 - c. kartoteka twórców ludowych⁶;
2. Na kartotekę informującą o instytucjach etnologicznych składają się:
 - a. kartoteka polskich muzeów etnograficznych oraz muzeów regionalnych posiadających zbiory etnograficzne.
 - b. kartoteka polskich i zagranicznych instytucji etnograficznych wraz z informacjami o pracujących w nich osobach;
3. Kartoteki informujące o działalności etnograficznej i folklorystycznej, to:
 - a. kartoteka wystaw etnograficznych⁷,
 - b. kartoteka festiwali i imprez folklorystycznych.

Materiałem źródłowym wyżej wymienionych kartotek były i częściowo nadal są informacje uzyskane drogą przeglądu prasy ogólnej i specjalistycznej oraz zebrane przy pomocy ankiet wysyłanych do kompetentnych instytucji lub osób. Ponadto źródłem informacji były nadsyłane do Ośrodka katalogi wystaw, foldery czy programy imprez. Dla kartoteki osobowej etnografów dodatkowym materiałem informacyjnym były dane z akcji „magister” przekazane przez GUS.

W toku prac okazało się, że prowadzenie stosunkowo dużej liczby kartotek przekracza możliwości nielicznych pracowników Ośrodka. Powstała więc konieczność skoncentrowania prac na tych dziedzinach, które budziły większe zainteresowanie odbiorców. W oparciu o to kryterium zrezygnowano w 1973 roku, na wniosek mgr T. Zakrzewskiej, z prowadzenia kartoteki twórców oraz kartoteki festiwali i imprez folklorystycznych, zaś w 1990 roku, wobec kosztów związanych z rozprowadzaniem ankiet, z rejestracji wystaw etnograficznych. Natomiast w dalszym ciągu starano się aktualizować kartotekę osobową etnografów oraz instytucji etnograficznych w kraju i za granicą⁸.

⁵ Ośrodek korzysta z komputerów typu PC połączonych w sieć.

⁶ Kartoteka ta uzupełniana w latach 1969 - 1979 zawierała informacje o twórcach ludowych zaczerpnięte z akcji weryfikacji twórców ludowych przeprowadzonej przez Ministerstwo Kultury i Sztuki w 1972 roku.

⁷ Kartoteka wystaw była do 1990 roku uaktualniana drogą ankiet rozsyłanych do instytucji etnograficznych. Na jej podstawie były sporządzane wykazy publikowane w „Ludzie”.

⁸ W drugiej połowie lat siedemdziesiątych Ośrodek, na zlecenie Komitetu Nauk Etnologicznych PAN, przygotował analizę zatrudnienia absolwentów etnografii.

Podstawowe działania Ośrodka koncentrowały się wokół gromadzenia rzeczowej informacji o pracach magisterskich, doktorskich i habilitacyjnych z dziedziny etnologii, wykonanych na uniwersytetach polskich i w placówkach Polskiej Akademii Nauk oraz przygotowywania przeglądów polskiego piśmiennictwa etnologicznego.

W Ośrodku sporządzano analizy dokumentacyjne wyżej wymienionych opracowań i rozpraw. W wyniku tej dokumentacji opublikowano *Bibliografię etnograficznych prac magisterskich, doktorskich i habilitacyjnych wykonanych w latach 1945-1975* (Kulesza-Zakrzewska, 1979), w której prace te zostały przedstawione chronologicznie, ośrodkami oraz w układzie terytorialnym i rzeczowym bez analizy opisowej. Od 1976 do 1987 roku publikowano w „Ludzie” wykazy prac magisterskich ośrodkami, w których zostały wykonane, zaś do wykazu prac doktorskich i habilitacyjnych dołączano analizę opisową omawiającą zawartość tych rozpraw⁹.

Drugą dziedziną, wymagającą zresztą znacznie większego nakładu pracy, było prowadzenie dokumentacji bibliograficznej. Do 1985 roku bibliografię gromadzono na „fiszkach” (kartach dokumentacyjnych), na kartach znajdował się opis bibliograficzny oraz kod klasyfikacji przedmiotowej. Tylko część pozycji wybranych do *International Bibliography of the Social Sciences* UNESCO i *Internationale Volkskundliche Bibliographie* SIEF poddawano analizie omawiającej, której wynik notowano w formie deskryptorów, mających służyć redakcjom tych bibliografii do sporządzania indeksów przedmiotowych.

Na podstawie kart dokumentacyjnych przygotowywano do druku bibliografie, które uzupełniały indeksy osobowe i nazw etnogeograficznych¹⁰.

Od 1989 roku opis bibliograficzny zaczęto sporządzać przy pomocy komputera, według gotowego pakietu programów o nazwie MIKRO/ISIS, który został opracowany na zlecenie UNESCO w 1985 roku. Jest on przeznaczony do obsługi tekstowych baz danych. Jakkolwiek nie najwygodniejszy w użyciu jest on udostępniony jednostkom dokumentacyjnym przez UNESCO bezpłatnie.

Zapisy bibliograficzne służą zarówno za podstawę sporządzenia bibliografii do druku, jak też spełniają rolę banku danych bibliograficznych, z której można korzystać na miejscu oraz sporządzać wydruki według przyjętych kryteriów.

Ośrodek, korzystając z możliwości tworzenia komputerowych baz danych, w 1994 roku, na zlecenie Ministerstwa Kultury i Sztuki, przystąpił do

⁹ Zestawienia te obejmują prace wykonane w latach 1976-1987, zob.: „Lud” t. 63, 1979, s. 415-420; t. 64, 1980, s. 388-392; t. 65, 1981, s. 401-406; t. 66, 1982, s. 404-414; t. 72, 1988, s. 310-324.

¹⁰ Ogółem opublikowano następujące bibliografie bieżące: Karpińska, 1980; Niewiadomska, 1982; 1983; 1989 oraz bibliografie retrospektywne: Niewiadomska, 1984; Karpińska, Niewiadomska, 1986; 1988; Hlebowicz, 1993.

stworzenia bazy informującej o coraz mniej licznych rękodzielnicach i rzemieślnikach kultywujących tradycyjne umiejętności. W bazie tej znajdują się dane osobowe o każdej osobie, miejscu jej zamieszkania oraz dziedzinach uprawianej wytwórczości, warunkach produkcji i zbytu wyrobów itp. Baza, utworzona przy współpracy pracowników muzealnych i działaczy kultury, zawiera ponad 4000 nazwisk i może być na bieżąco aktualizowana. Dzięki wykorzystaniu zmodyfikowanego programu ISIS, oraz włączeniu do uniwersyteckiej sieci komputerowej typu INTERNET, można zebrane informacje niezwłocznie przekazywać zainteresowanym osobom w Ministerstwie i w placówkach kulturalnych.

Niezbędnym warunkiem jest jednak posiadanie systemu indeksów pozwalających na szybkie dotarcie do poszukiwanych informacji.

Język informacyjno-wyszukiawczy

W związku z chęcią wykorzystania możliwości jakie stwarza wykorzystanie komputera podstawowym problemem było przyjęcie określonego języka informacyjno-wyszukiawczego. Z tym zagadnieniem łączą się liczne problemy merytoryczne związane ze specyfiką nauk humanistycznych w ogóle oraz ze stopniem rozwoju metodologii etnologicznej w szczególności.

Nie miejsce tu do przypominania historii rozwoju etnologii ani zmian jakie zachodziły w przedmiocie jej zainteresowań. Raz w centrum uwagi znajdowały się ewoluujące wytwory kultury, innym razem ich zespoły układające się w kręgi czy arealy. Jednych badaczy interesowały nie tyle same wytwory, co potrzeby jakie zaspokajały oraz reakcje kulturowe, które wyzwały powodując powstanie instytucji, zapewniających trwanie kultury. Inni badacze na pierwszym miejscu stawiali świat wartości, ich konfigurację, hierarchię, procesy kształtowania wzorów kultury, ich przekaz, adaptację, integrację czy odrzucenie. Wreszcie spotykamy badania kultury prowadzone przez pryzmat zachowań językowych, przekazu określonych komunikatów i odczytywania ich znaczeń wewnętrznych (właściwych dla badanej kultury) lub zewnętrznych, nie zawsze uświadomionych, uniwersalnych. Ogólna perspektywa zainteresowań raz jest czysto kulturologiczna, innym razem uwzględnia szeroką perspektywę historyczną czy psychospołeczną.

Każda z tych perspektyw wypracowała odrębne założenia metodologiczne, wprowadzała specjalistyczne terminy oraz zmiany w języku opisu, zasadniczo tej samej, rzeczywistości kulturowej. Częstokroć pod tymi samymi, czy pozornie bliskoznacznymi terminami kryją się odmienne pojęcia. Równie często w pracach etnologicznych korzysta się z terminologii przyjętej na gruncie socjologii, psychologii osobowości czy językoznawstwa. Stosowane terminy, oprócz nadanego znaczenia naukowego, mają niekiedy również odmienne znaczenie zastane.

Wobec przedstawionych trudności Ośrodek musiał podjąć pewne decyzje arbitralne przystępując już w latach 70. do prac zmierzających do opracowania specjalistycznego tezaursu dla potrzeb etnografii i etnologii. W wyniku ożywionych dyskusji w gronie specjalistów dydaktyków, teoretyków i praktyków podjęto decyzję opracowania systemem „odgórnym” (por.: Poletyło, Bielicka, 1972) potrzebnego w etnologii słownika słów kluczowych. Punktem wyjścia stała się analiza projektu tezaursu etnograficzno-folklorystycznego przygotowanego przez niemiecką redakcję czasopisma „Demos” (Kopczyńska-Jaworska, Niewiadomska, 1993). Zgodnie z szerszymi potrzebami środowiska, i naszego Ośrodka, w początkowej fazie równolegle pracowano nad słownikiem słów kluczowych, obejmującym zagadnienia podstaw bytu, form gospodarki i technologii (tzw. kultury materialnej) oraz słownikiem słów kluczowych dla zagadnień związanych z organizacją społeczną, zachowaniami obrzędowymi, światopoglądem, wiedzą i twórczością (tzw. kultury społecznej i symbolicznej). Po zakończeniu prac w 1993 roku oba słowniki objęły w sposób mniej lub bardziej wyczerpujący całokształt zagadnień będących przedmiotem zainteresowań etnologii¹¹. Słownik ten w formie powielanej rozpowszechniono za pośrednictwem PTL.

Przygotowany słownik nie ma charakteru normalizacyjnego. Głównym jego zadaniem jest pomoc przy indeksowaniu i wyszukiwaniu dokumentów; ma on charakter wybitnie pragmatyczny, stanowi zbiór otwarty, który można w miarę potrzeby uzupełniać. Posługujemy się nim w Ośrodku jako znormalizowanym językiem informacyjnym w celu szybkiego i efektywnego wyszukania informacji, co jest jednocześnie gwarancją wszechstronnego wykorzystania posiadanych materiałów dokumentacyjnych.

Na bazie posiadanego słownika można by podjąć próbę budowy tezaursu nauk etnologicznych — dziedzinowego — dla całości zagadnień naszej dyscypliny. Przedsięwzięcie to byłoby niezmiernie pożyteczne, ale wymagałoby ogromnej pracy i kompetencji przekraczającej możliwości pracowników Ośrodka.

Inne etnologiczne i folklorystyczne bazy dokumentacyjne

Omówienie niniejsze nie informowałoby w pełni o stanie dokumentacji etnologicznej i folklorystycznej w Polsce, gdyby nie przedstawić, choć w kilku słowach, baz tworzonych poza Ośrodkiem Dokumentacji i Informacji Etnograficznej PTL.

Jako jeden z pierwszych, już przed 1979 rokiem, rozpoczął prace Zakład Języka Polskiego (dziś Zakład Tekstologii i Gramatyki Współczesnego Języka

¹¹ Na bazie tego słownika w Katedrze Etnologii Uniwersytetu Łódzkiego przygotowano słownik słów kluczowych do indeksowania treści zbioru fotografii dotyczących środowisk miejskich — Karpińska, Niewiadomska, 1993.

Polskiego Instytutu Filologii Polskiej) Uniwersytetu im. Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie zakładając bazę danych folklorystycznych. Jej celem było zgromadzenie tekstów pieśni ludowych, opracowanie systematyki zapisów i gatunkowa ich klasyfikacja. Do tekstów tych, gromadzonych w specjalnych kartotekach, sporządzono, wykorzystując technikę elektroniczną, liczne krzyżujące się treściowo katalogi opierające się na rozmaitych kryteriach dotyczących pragmatyki i struktury tekstu. Opisy sporządzane językiem deskryptorów uwzględniają wszystkie cechy tekstów, które w świetle genealogii folkloru można uznać za dystynktywne, a także różne inne cechy ważne z różnych względów dla osób zainteresowanych tą formą folkloru. Sporządzone opisy, oprócz funkcji wyszukiwawczych, umożliwiają również analizę semantyczną tekstów (Bartmiński, 1979). W chwili obecnej szczególnie zaawansowane są prace nad semantyką deskryptorową kolęd pochodzących z własnych badań terenowych Zakładu oraz kolęd drukowanych w różnych wydawnictwach, obejmujących zarówno kolędy ludowe – jak też kościelne i ogólnonarodowe. Kartoteka kolęd liczy obecnie ok. 5000 kart. Obok deskryptorów porządkowych, przedstawiających tzw. metryczkę tekstu, grupa deskryptorów pragmatycznych obejmuje pola kwalifikacji gatunkowej, związku tekstu z sytuacją, w której był wykonywany, roli tekstu w procesie komunikacji folklorystycznej (tu bierze się między innymi pod uwagę intencję zawartą w treści i strukturze tekstu) itp. Deskryptory strukturalno-tekstowe opisują temat tekstu, postacie występujące, nadawcę i odbiorcę tekstu itp. Opracowywany katalog ma być praktycznym sprawdzianem funkcjonowania systematyki utworów opartej na systemie fasetowo-deskryptorowym wspomaganym przez komputer. Na obecnym etapie opracowania pozwala na wydruk kilku roboczych indeksów obejmujących znormalizowane incipity, wykazy wykonawców, indeksy miejscowości, w których zapisano kolędy ludowe, wykaz źródeł, w których znajduje się dana kolęda, motywy tematyczne oraz indeks postaci. Jako zamknięcie pracy przewiduje się opracowanie jednego tezaursu deskryptorów (Bartmiński, Drozdowski, 1995).

Katedra Etnografii Słowian (dziś Instytut Etnologii) Uniwersytetu Jagiellońskiego założyła w 1983 roku bazę danych PROKES o niepublikowanych źródłach (wywiadach terenowych, pracach dyplomowych, fotografiach, rysunkach, mapach) dotyczących kultury ludowej Karpat Polskich, znajdujących się w różnych placówkach badawczych. W pierwszym rzędzie zostały opracowane materiały znajdujące się w zbiorach Katedry, następnie większość zbiorów krakowskiej Pracowni Dokumentacji Sztuki Ludowej Instytutu Sztuki Polskiej Akademii Nauk oraz zbiory Muzeum Etnograficznego w Krakowie. Zbiory innych instytucji będą wprowadzane do bazy w miarę możliwości zatrudnienia odpowiednich pracowników. Od 1983 do 1994 roku opracowano ponad 13 000 źródeł.

W systemie PROKES punktem wyjścia jest karta informacyjna źródła, na której notuje się wszystkie kategorie wyszukiwawcze (lokalizację, datę

powstania, autora źródła, temat) oraz sporządza się w języku niesformalizowanym opis treści źródła. Wśród kategorii wyszukiwawczych główną rolę odgrywa katalog rzeczowy, czyli zestaw tematów związany z przedmiotem zainteresowań etnografii. Katalog ten, kodowany cyfrowo, pomaga przy klasyfikacji i wyszukiwaniu materiału. Jakkolwiek o strukturze otwartej, ma jednak charakter ogólny (całość problematyki etnograficznej sprowadza do 19 działów głównych i około 172 poddziałów szczegółowych) (Duszeńko, Heller, 1988).

W praktyce użytkowania okazało się, że stopień uszczegółowienia katalogu rzeczowego jest w wielu przypadkach niewystarczający dla dotarcia do potrzebnych szczegółowych informacji, zaś mający w tym pomóc opis treści źródła, wobec wieloznaczności używanych terminów, nie identyfikuje ściśle zjawisk interesujących odbiorcę. Stąd podjęto prace nad opracowaniem tablic hierarchiczno-tematycznych słów kluczowych. Do druku oddano już pierwszy zeszyt słownika obejmujący hasła: etos, obrzędy, demonologia, magia oraz medycyna. Do kolejnych publikacji opracowano już hasła: wnętrze mieszkalne, grupy etnograficzne, grupy zawodowe wiejskie i małomiasteczkowe, system pokrewieństwa, współpraca gospodarcza.

Jak łatwo się domyślić, oprócz treści źródła, drugim bardzo istotnym kryterium wyszukiwania, w tego rodzaju bazie, jest miejscowość. Na początku tworzenia bazy sporządzono listę 2800 miejscowości, które uznano za leżące na terenie Karpat. W 1994 roku rozpoczęto prace nad historyczną charakterystyką tych miejscowości, która będzie służyć jako podstawa do sporządzenia indeksu istotnych cech, jakie zostaną dodatkowo wprowadzone do bazy. Będą to informacje dotyczące okresu powstania miejscowości, kolejnej przynależności administracyjnej, państwowej i kościelnej oraz, o ile będzie to możliwe, klasyfikacji etnoregionalnej (inf. Cz. Robotyckiego).

Baza danych *Dzieł wszystkich* Oskara Kolberga, tworzona od 1986 roku w pracowni wydawniczej Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego, tym różni się od poprzednio omawianych, że indeks odsyła nie tylko do miejsca (tomu i strony), w którym znajduje się poszukiwana informacja, lecz na wydruku pojawia się fragment tekstu, który ją zawiera. Do bazy danych wprowadzono bowiem pełny zestaw tekstów (bez pieśni i melodii opracowywanych w opisywanym banku danych w Lublinie) znajdujących się w dziełach Kolberga, traktując te zapisy jako „tekstowe bazy danych”.

Pracownia zlokalizowana w Poznaniu jest w trakcie komputeryzacji zawartości tekstowej dzieła Kolberga. Do końca 1994 roku wpisane zostały 34 tomy z 67 opublikowanych, według specjalnie zaprojektowanego języka opisu tekstów SCRIPT-DWOK. W tekstowej bazie danych znajdują się nie tylko teksty poszczególnych tomów, ale także ponad 150 różnych definicji, na przykład kodujących początek i koniec akapitu, początek i koniec strony, przypisu, wiersza, zapisu muzycznego, wreszcie zdania, tak aby komputer mógł wykonywać precyzyjnie funkcje sortowania i wyszukiwania kontekstowego, jak również całą fizyczną strukturę tekstu dla ewentualnych potrzeb edytorskich.

Zarówno baza pieśni, jak kultury ludowej Karpat oraz baza danych *Dzieł wszystkich* Oskara Kolberga prowadzone były początkowo przy pomocy komputerów (RIAD-32) pracujących wsadowo, co uniemożliwiało pracę w systemie konwersacyjnym z powodu braku sieci i terminali oraz wymagało swoistego kodowania informacji, które uzyskiwano wyłącznie przy pomocy wydruków.

W pracowni DWOK, wraz z uprzystępnieniem komputera IBM 4381 oraz uruchomieniem na Uniwersytecie Poznańskim sieci INTERNET, konieczne okazało się dostosowanie bazy danych do sprzętu oraz międzynarodowych norm tworzenia baz tekstowych. Tak więc w 1995 roku pracownia przystąpiła do przekodowania i przełożenia istniejącej bazy danych na system SGML (Structural Generalized Markup Language), który jest zgodny z wymaganą normą międzynarodową. Po zakończeniu tej pracy baza DWOK będzie mogła być włączona do systemu INTERNET.

W dalszych planach, dysponując odpowiednim sprzętem, planuje się utworzenie z bazy DWOK struktury w pełni multimedialnej, rejestrującej i opracowującej teksty, zapisy muzyczne oraz grafikę (Przewoźny, 1993).

Jako jeden z pierwszych do sporządzenia banku danych zastosował komputery osobiste Instytut Historii Kultury Materialnej (dziś Instytut Archeologii i Etnologii) Polskiej Akademii Nauk, zakładając w 1985 roku bazę danych ikonograficznych zbioru 6120 fotografii dokumentujących życie rodziny chłopskiej. Zbiór ten składa się z reprodukcji fotografii nadesłanych przez 562 osoby na konkurs ogłoszony przez jeden z dzienników rolniczych. Oprócz informacji typu inwentarzowego (metryczka fotografii), baza zawiera krótką informację mówiącą o tym, co przedstawione jest na zdjęciu (np. budynek, fotografia członków rodziny, fotografia ślubna itp.); do opisu zastosowano program Fox Base III Plus (Marczak, 1990). Informacje te pozwalają dotrzeć do interesujących zdjęć w maksymalnie krótkim czasie.

Wszystkie opisane wyżej próby zastosowania technik elektronicznych jako narzędzi pomocniczych w poszukiwaniach źródłowych „oswajają” polskie środowisko etnologiczne z możliwością jakie daje współczesna technika. Ze względów ekonomicznych minie jednak zapewne jeszcze kilka lat zanim w pełni będzie można wykorzystać możliwości multimedialne; polska etnologia stanie wówczas wobec problemów hipertekstów kulturowych (Lebrave, 1995).

BIBLIOGRAFIA

- Bartmiński J.
 1979 *Założenia deskryptorowej systematyki tekstów folkloru*, „Literatura Ludowa” z. 4/6, s. 3-8.
- Bartmiński J., Drozdowski A.
 1995 *Z prac nad katalogiem kołęd polskich. Kryteria opisu i systematyki kołęd* (referat w druku).

- Baudouin de Courtenay-Ehrenkreutzowa C.
1923 *Material naukowy i przedmiot etnologii*, „Lud” t. 20.
- Bloch M.
1962 *Pochwała historii, czyli o zawodzie historyka*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Błaszczak S., Karpińska E. G., Kopczyńska-Jaworska B., Zakrzewska T.
1979 *Problemy dokumentacji i informacji etnograficznej*, „Lud” t. 63, s. 234-258.
- Duszeńko-Król E., Heller K.
1988 „PROKES” — baza danych o źródłach archiwalnych dotyczących kultury ludowej Karpat Polskich, „Etnografia Polska” t. 32, z. 2, s. 94-119.
- Hlebowicz A.
1993 *Bibliografia etnografii polskiej za lata 1926-1933*, Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Łódź—Wrocław.
- Jasiewicz Z., Kłodnicki Z.
1993 *Przed 100-leciem Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego*, „Lud” t. 76, s. 13-19.
- Karpińska G. E.
1980 *Bibliografia etnografii polskiej za lata 1970-1975*, Ossolineum, Wrocław.
- Karpińska G. E., Niewiadomska M.
1986 *Bibliografia zawartości „Literatury Ludowej” za lata 1957-1980*, Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Wrocław.
1988 *Bibliografia zawartości „Ludu” za lata 1895-1985*, Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Wrocław.
1993 *Kultura środowisk miejskich. Problemy metodologiczne*, Acta Universitatis Lodzensis. Folia Ethnologica nr 7, Łódź, s. 117-125.
- Kopczyńska-Jaworska B., Królikowska E.
1971 *Uwagi o stanie źródeł pochodnych w etnografii*, w: *Stan i potrzeby informacji naukowej w naukach społecznych. Materiały z III sympozjum pracowników informacji naukowej PAN i czeskosłowackiej Akademii Nauk. Zakopane 12-15.10.1970*, ODIN PAN, Warszawa, s. 271-274.
- Kopczyńska-Jaworska B., Niewiadomska M.
1993 *Der polnische ethnographische Thesaurus*, w: *Systematisiren und Thesauri. Papiere der 3 Tagung der SIEF Kommission für die Internationale Volkskundliche Bibliographie (IVB)*, Bremen, s. 25-33.
- Kula B.
1958 *Rozważania o historii*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Kulesza-Zakrzewska T.
1979 *Bibliografia etnograficznych prac magisterskich, doktorskich i habilitacyjnych wykonanych na uniwersytetach polskich w latach 1945-1975*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Lebrave J.-L.
1995 *Réflexion sur l'Hypertexte*, „Culture et recherche” nr 51, s. 5-6 (Mission de la recherche et de la technologie, Paris).
- Niewiadomska M.
1982 *Bibliografia etnografii polskiej za lata 1961-1969*, cz. 1, Ossolineum, Wrocław.
1983 Cz. 2., j.w.
1984 *Bibliografia Ethnographica Carpatobalcanica 2*, Statni vedecka knihovna, Polska Lidova Republika, Brno, s. 82-91.
- Marczak B.
1990 *Dawna fotografia polskiej wsi w zbiorach archiwalnych Zakładu Etnografii Instytutu Historii Kultury Materialnej PAN w Warszawie jako źródło do badania kultury ludowej*, „Etnografia Polska” t. 34, z. 1-2, s. 201-206.

Poetyło M., Bielicka L.

1972 *Metodyka i organizacja budowy systemu tezasurów dla sieci INTE*, INTE, Warszawa.

Poradnik...

1977 *Poradnik pracownika informacji naukowej, technicznej i ekonomicznej*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.

Przewoźny W.

1993 *Podstawowe założenia komputerowej bazy danych Dzieł wszystkich Oskara Kolberga*, „Lud” t. 76, s. 59-66.

Skalski G.

1976 *Dokumentacja ikonograficzna w etnografii*, „Lud” t. 60, s. 81-100.

Zawistowicz K.

1933 *Polskie Archiwum Ludoznawcze*, „Wiedza i Życie” R. 8, nr 1, s. 18-29.

Bronisława Kopczyńska-Jaworska

DOCUMENTATION AND INFORMATION IN ETHNOLOGICAL SCIENCES IN POLAND

(Summary)

In the opening part of the article the author focuses on the question of "ethnographic evidence", and particular of original (primary) documents and ways of their archivization. Then she presents the history, tasks, and achievements of the central institution of ethnological documentation in Poland, i.e. the Center of Ethnographic Documentation and Information of the Polish Ethnological Society in Łódź (ODIE PTL). She describes the documentary holdings of the Center and the ongoing efforts to complete bibliographic documentation, considers problems related to the construction of computer data bases and the choice of a specific search and information language, and finally, reports on the work done on a specialized thesaurus adjusted to the needs of ethnology (a dictionary of key terms). The description of ODIE PTL resources is supplemented with the information about computer data bases in the field of ethnological and folklore studies documentation which have been developed in other institutions such as: the Department of Textology and Grammar of Contemporary Polish of the Institute of Polish of Maria Curie-Skłodowska University in Lublin, the Institute of Ethnology of the Jagiellonian University in Cracow, the editorial board of the *Collected Works* of Oskar Kolberg in Poznań, and the Institute of Archaeology and Ethnology of the Polish Academy of Sciences.

Transl. M. Wilczyński